

KADİRÎ MEŞÂYİHİNDEN
MUSTAFA NECATİ AK'IN HAC GÜNLÜĞÜ

Hac Yolunda

Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp

1. Bölüm
Mekke'ye Gidiş

Hazırlıklar ve Yola Çıkış

Hicrî 1369 senesini yetmişe bağlayan hacc-ı ekber kafilesine katılmak üzere Allâhü Zülcelâl Hazretleri'ne çok çok niyaz ve Rasul-i Kibriyâ'yı şefî' tutup ruhanîyetinden istimdat ederek aylarca yalvardıktan sonra hac mevsimi pasaport muamelesine girişerek faaliyete geçmiş, nereye müracaat etmiş isem işlerim kolaylıkla hallonuluyordu. Bizim refîka hanım da benimle beraber gitmeyi arzu etmiş. Ve harçlık meselesi fakir bir vaziyette gidip gelmeye kafi geleceğinden ümitli bulunduğum için onu da beraberimde alarak Zilkade'nin yirminci, yani kurban bayramına yirmi gün kala, memleketimiz halkıyla helalleşip hak-hukuklarımızı hesap ve işlerimizi bir intizama bağladıktan sonra dost-ahbaplarla vedalaşip küçük çocukların asayişini münasip bir teminatla Allah Teâlâ Hazretleri'ne emanet bırakarak bütün varlığımızı şahsiyetimizle geri kavuşturmak için Yaradanımıza yalvararak iki rekat sefer namazını kılıp yola düşüp miladi 950 Eylül'ün birinci Cuma günü İskenderun'dan Kalkavan Şirketi gemisine binip aynı günün gecesi Hicaz'a müteveccihen hareket ettik.

Geminin her tesisatı İslâmiyet'e lâıyk bir usulde hac için hazırlanmış için hiçbir hususta zahmetle karşılaşmıyorduk. Abdesthane, gusülhane ve suları bol kamaralarda birer de küçük mescid bulunup namazlarımızı cemaatla kılıyor, gerek hac

hakkında ve gerek sefer ve diğer dini ilimler üzerinde va'z u nasihat yaparak sevinç içinde geceyi Türkiye hudutlarında geçirmiş; sabahleyin Suriye hududunda bulunuyorduk.

Beyrut

Vapurumuz daima kara sularında yürüdüğü için Suriye köylerini seyrede ede nihayet ondokuz saat yürüdükten sonra Beyrut, Allah tarafından şirin yaratılmış neşeli bir manzara halinde görünmeye başladı. Bu yolculukta gemimizin hafif bir fırtına karşısında yalpa yapıp sallanması yüzünde(n) yolcuların kısm-ı küllîsi sarsılmış bulunuyordu. Nihayet tam ikinci zamanı limana girmek üzere iken, o bizim İstanbul'un Sarayburnu'nu hatırlatan muazzam ve sık binalarıyla denizin içine uzanmış bir mükemmel şehir olduğunu gördüm. Beyrut diğerleri tarafından vasfedilince hayretimi mucip olurken gözümle görüp o vasıflardan daha üstün bulunduğunu ikrara mecbur kaldım.

İskenderun'dan bu memlekete kadar yolumuz daima kıbleyi müteveccih bulunup Lübnan hududundan Beyrut şehrine kadar yüksek bir dağ uzanmış ve aralık aralık bağlı bahçeli küçük kasaba ve köyler göze çarpıyordu. Hele şehre yaklaştıkça yüksek ve yayla süsünü veren ve o dağın eteğini denize indiren kudret-i Hallâk'ın eserleri güneş batma sıralarında daha iyi görünmeye başladı. O gurub halinde iken güneşin ziyâsı muhteşem saraylara aks edince parıl parıl parlayan yıldız şevkini vermekte olup denizin maviliği içinde gök kubbeleri haline gelen şehrin seyrine dalmış iken gemi çok mükemmel rıhtımı bulunan limana demir atmıştı.

Yeni Hac Arkadaşlarım

Bizim İstanbul'un Sirkeci istasyonunu andıran bu liman tren ve tramvay hatlarını bulunduran çok faal bir vaziyet gösteriyordu. Gemiye doğru koşan muhtelif kıyafetli insan kalabalığı müsabaka yaparcasına birbirini ite kaka gemimize yaklaştırmakta iken vakur kıyafetli polisler vaziyete hakim olmak istiyorlarsa da bir türlü muvaffak olamıyorlardı. Çünkü muhtelif Arap memleketlerinde dokuzyüz küsur hacı bu gemiye bilet almış bulunup bir an evvel binmeye can atıyorlardı. Nihayet kimi merdivenle, kimi sarkıtılan iperle gemiye tırmanarak büyük izdihamlara sebep olan bir kalabalık arkadaşlara karışmış olduk. Birtakım bedevi Arapların aman bilmez taassupları ayrı bir mesele.

Bu izdiham karşısında bize şehre inmeye müsaade edilmemiş ise de dönüşümüzde iki gün Beyrut'ta kalmış ve her tarafını gezmiş ve tamamen görmüş olduk ki bu memleket(in) dünyanın hayat şartlarını tamamen bulunduran memleketlerden biri olduğu muhakkaktır. Halkın ekserisi Ermeni ve bir kısmı Yahudi olup Arapların çoğu da müslümandır.

Bu İslâm kardeşlerimizle birkaç yerde konuştum. Hepsinin fikrini de şirkef hükümetlerinden memnun olmayarak bir an evvel Türkiye hakimiyetine bağlanmayı cân u yürekten istediklerini anladım. Hatta İsmet Paşa fotoğrafını taşıyan bir ellilik Türk lirasını gören bir adamcağız hemen öpüp öpüp başına koymakta ve "Size cân u gönülden bağlıyız" demeye başlamıştı. Yine birisiyle konuşurken şu kelimelerine şahit oldum:

"Atam ecdâdım hep Araptır. Fakat ben Araplardan razı değilim. Ruhem ve kalben Türk fikirliyim. Allah bir an evvel bizi Türklere kavuştursun!"

Port Said

Evet Beyrut'a gidişimizde bekleme müddetimiz az olduğu için aynı günün gecesi yine harekete geçip gecenin serin havası sayesinde gemimiz süratle yürümüş, Beyrut'la Port Said arasında yirmidört saat zarfında kat' etmiş ve limanda muhtelif devletlere ait birçok vapurlar görünmeye başlamıştı. İşte Port Said, o halde kanala girmek üzereyiz.

Nihayet gemimiz Port Said limanında bir baraja demir atmış ve şehrin coğrafi vaziyetini tedkike başlamıştım. Port Said Afrika ve Arabistan yarımadalarının birbirine yaklaşa yaklaşa nihayet Akdeniz'in bitim noktasında kanalın da başlangıcı bulunan iki tarafı İngilizler tarafından yapılmış muazzam binalarla donatılmış bir şehirdir. Bu kanal Said isminde bir Arap tarafından keşfedilip İngilizlere haber verilmiş ve bu suretle büyük okyanusları birbirine yaklaştıran ve Hindistan'a varmak ve Pasifikleri kolayca dolaşmak için iki aylık Afrika sahillerini burada kısaltarak birkaç gün zarfında Kızıldeniz üzerinden Hint denizlerine inmiş olup bu yolun salahiyet ve varidatı sayesinde Şark'a hakim bulunan İngilizlerin cihangirliğine sebebiyet verilmişti.

Bu limanda Said'in bir de heykeli bulunup Şab Denizi'ne doğru elini işaret etmiştir. İngilizlerin o velinimetlerine karşı bu kadarlık fedakârlığı da ihmal etmemişlerdir. Binaenaleyh gemimizin etrafını kuşatan resmî devlet adamları epeyce bir muayeneden sonra gemiyi serbest bırakmış, etrafımıza kayıklarla yaklaşan Mısırlı kardeşlerimiz "İyş!" yani "Safâ geldiniz!" lütfunda bulunmuş ve can yakıcı hafızların Mısır şivesiyle Kur'ân-ı Kerim okumaları gözlerimizi yaşartmış ve memnuniyetimizi celb ile bizleri kendilerine minnettar ve teşekkür borcunda bırakmışlardı. Yerli mamul çeşitli ipek mensucat kumaşlar, ayakkabı ve diğer satış mallarını geminin kenarına getirip ucuz fiyatla hacılara satmaya başla-

maları da muhakkak yolcu kardeşlerini memnun ve mesrur ediyordu.

Kanal'dan Geçiş

Sekiz saat kaldıktan sonra harekete geçerek geceyi sabaha kadar süratle kanaldan yürüyerek ortalık aydınlanınca gemimizin Dalce isminde küçük, fakat etrafı ağaçlarla bezenmiş güzel bir şehrin tren istasyonu karşısında olduğumuzu göreyerek mükemmel şosenin asfalt (asfalt) üzerinde otomobiller de saf saf gelip geçmekte idi. Burada kanalın darlığı yüzünden karşıımızdan gemi geldiği için bir müddet kalmaya mecbur kalmıştık. Sabahın güneşi yeni doğarken Mısır memleketini aydınlatmış ve zevkle cennet gibi bağ bahçeliklerini seyretmeye başlamıştık.

Tahkikatımıza nazaran burası Birinci Cihan Harbi'nde kahraman İslâm-Türk ordusunun tekneler vasıtasıyla köprü yapıp Filistin cihetinden Mısır tarafına geçmekte iken Yahudi casuslar vasıtasıyla İngilizler haberdar olup hazır bulunan kanaldaki toplarıyla ateş açıp köprü harap ve Mısır tarafına geçen askerlerimizi esir aldıkları yer bu mevki imiş.

Karşı gemiler gelip geçince biz de kanalda yolumuza ağır ağır devam ederken birçok köy ve kasabalar göze çarpıyordu. Ve karşıda cenneti andıran bir şehir görünmeye başlayınca Mısırlı arkadaşlardan sorduk. İsmailiye kasabası olduğunu haber verdiler. Bu şehir kanalın tahminen yarısında bir büyük havuz yapılmış ve durak halinde gemilerin eksikliklerini tamamlamaya ve istirahatlarını temin etmek için bir merkez olduğu anlaşılıyor. Yine yolumuza devam ederken kanalın Mısır tarafı mamur, şen ve bağ ve bahçelik olup Filistin tarafı ise kupkuru vadilerden ibarettir.

Port Said ile Süveyş'in arası oniki saattan fazla yol almış bulunduğu halde daima Filistin tarafı kumluk, susuz ve kapkara tepelerden ibaret olup Mısır ciheti ise mükemmel asfalt şosesler, askerî garnizonlar ve tayyare üsleri ve kalabalık asker bulunurdu.

Kanaatıma göre bu hazırlıklar Filistin'de yeni kurulan Yahudi devletinin tecavüzünü önlemek içindir. Göze çarpan her belli başlı noktaları öğrenmek istemiş isem de maalesef soracak malumatlı adam bulamıyordum. Gemimiz ağır bir hareketle yoluna devam ederken Süveyş ismindeki şehir görünmeye başladı. Bu şehir yukarda belirttiğim gibi kanalın bitim noktasıyla Kızıldeniz'in başlangıç yerine İngilizler tarafından inşa edilmiş muntazam bir kasabadır. Ve İngilizlerle Mısırlıların müşterek idaresine tâbidir.

Kızıldeniz'de

Buradan sonra Kızıldeniz'e girmiş ve gitgide karanın kayıplara karıştığını gördük. Malum olduğu gibi Akdeniz Kızıldeniz'e akmakta olup her sene kanal tamire ihtiyaç göstermekte ve bu suretle civarındaki halkın çalışıp maiyetlerini temine vesile olmuştur. Zaten Nil suyunun berekâtıyla Mısır(lılar)ın böyle ufak tefek varidatlara ihtiyacı bulunmadıkları muhakkaktır.

Kanalı tamir eden siyah siyah vücutlu Arapların "Ma'a's-selâm yâ hacı!" diye bağırsıyor ve memnuniyetle kalblerimize ferah ve sürur saçıyorlardı.

Tûr-i Sînâ ve Hz. Musa

Bir müddet yürüdükten sonra yine gece basmış ve serin bir poyraz sayesinde sabaha kadar süratle birçok mesafe kat' ettikten ve sabah olana kadar etrafı göremeyip açılınca sağda

Mısır dağlarıyla Sudan iklimi görünüyor, solda ise Tûr-i Sînâ –ki Hazret-i Musa'nın tecelliyât-ı sübhâniyeye mazhar ve Cenab-ı Hak ile tekellüm ettiği– dağı görünüyor. Bu mukaddes bölgenin ayrıca neşesi ve feyizler saçan revnakları bulunmaktadır. Şimdi güneşin çöl ufuklarına ziyâ göstermesi bizi Sînâ dağlarını doya doya seyrettirmektedir.

Yerlilerden aldığım malumata göre Hazret-i Musa'nın İsrailoğulları'yla beraber Firavnîlerden kaçarak tam denize dayanınca arkadaki takipçiler yaklaşmış bulunup ön Bahr-i Ahmer'in geçilmez derinliği, arka Firavun'un muhteşem ordusuyla sarıldığını gören İsrail evlatları Hazret-i Musa'ya "Halimiz ne olacak? İşte büyük felaketimiz başladı. Hep helak olacağız. Ve bu belaya senin yüzünden çarpıldık!" diye saygısızlıklarını ızhar edince Hazret-i Musa Cenab-ı Hakk'a dayanarak elindeki asayı oniki defa işaretle oniki kanal açılıp bütün arkadaşlarıyla beraber Hazret-i Musa denizi geçince Firavnîler de aynı kanallara girip tam orta yerine geldiklerinde o yüksek dağlar gibi yığılan deniz yığınları yine birbirine kavuşmuş ve bu suretle Sıbtîler(in) selamete ermiş, Kıbtîler(in) ise helak olduğunu haber veren Kur'ân-ı Kerim'in işaret buyurduğu yer Kızıldeniz'in bu bölgesi imiş.

İhrama Giriş

Artık Tûr-ı Sînâ gözümüzden gaib ve denizin geniş yerlerinde hiç karadan eser görünmez ve korkunç yerlerinde gemimiz yoluna devam ede ede mîkât, yani ihram giyilecek yerin yaklaştığını bilenlerden haber alınca aşkullah ile coşan kalblerimizde gönül kuşu uyanarak başını kaldırmış ve avını aramaya, acele acele ileri doğru bakmaya başlamıştı. Deniz en derin yerlerine ulaşmış, suyun rengi gök-şeb halini almıştı. Zannedersem bu denizin Şab denizi ismini alması da renginin gök-şeb gibi olduğundandır. Buralarda iri iri balıklar cilve

gösteriyor. Gemimizin etrafını sarıp gıda arıyor ve bazı balık sürülerinin çıkıp arka arkaya ileri doğru atılıp denize daldığı gibi ufak bir kısım balığın da kanatlı olup deniz üzerinde istediği kadar uçup yine denize girdiklerini görüyorduk.

Güvertede bu balıkların hareketlerini seyrede ede yolumuza devam ederken deniz mîkâtımız Râbiğ ismindeki ihram mahalline yaklaştığını haber alıp aşkımız daha coşkun bir safhaya girmiş ve ihtiyârsız “Lebbeyk! Lebbeyk!” demeye başlamıştık. Sebkat etmek üzere (olan) akşamdan güzelce gusl edip niyet dualarını okuyarak iki rekat namazla ihrama girmiştim.

Malumdur ki üç türlü hac yapılır ki bir(i) infirâd, biri hacc-ı kıran, biri de hacc-ı temettu’dur. Temettu’un hem kolay, hem de sevapça daha kuvvetli bulunduğunu bildiğimiz için umreye niyetle ihrama girmiş ve yolcu arkadaşlarımıza da bu niyetle girmelerini tavsiye etmiştik. Artık o mahşeri andıran kıyafet her nefis üzerinde kemal, olgunluk ve ahlak-ı hamîde tesirlerini göstermiş bulunuyor. Herkeste bir temkin, vakar, halim selim sıfatlar tezahür etmektedir. İşte İslâm ahkâmının hepsinde olduğu gibi haccın da birçok hikmetleri bulunup birisi de bu kemal ve sükunettir. Allah’ım ne güzel bir hal. Simalarda metanet, dilde nezaket, ahlakta melâhat. Yalan yok, yemin yok, çekişme yok. Herkes bütün arkadaşlara karşı hürmetkar, şefkat-perver, mütevazî. Değil arkadaş, bir sineğin kanadına dokunmayı bile istemez. Muhakkak ki şu anda hacılar meleklerden daha üstün hal içinde bulunuyorlar. Bu vaziyet karşısında adeta mest ü hayran kalarak kendi kendime şu sualleri sormuştum:

Acaba bu hacılar şimdiki hallerini memleketine dönünce değiştirebilirler mi? İhtimal veremiyorum. Eğer arkadaşlarımızın daha Beytullah’a varmadan bu hale geldikleri ve daha ilerledikçe tekamül edeceklerine göre evlerine dönünce bu kemalden düşen olursa muhakkak ki o adam insan değil hayvan olarak ve hacca değil Mekke şehrine gelip ismi hacı ismi acı

olarak evine dönmüştür. Allah cümlemizi rızasını kazandıran amellerle karşılaştırıp şeytan(ın) şerrinden muhafaza ve hacdan aldığımız feyzin tesiriyle vefatımız gününe kadar olgun ve ahlak-ı hamîde sahibi olarak tekrar günahlara yaklaşmaktan muhafaza buyursun!

Cuma günü gemiye bindiğimize göre bir hafta yolculuk neticesinde yine cuma gecesi yatsı namazını kıldıktan sonra bir müddet uyumaya başlamıştık. Ancak yüksek sesle şu nidayı işittik:

“Yâ hüccâc! Hâzâ Râbiğ, mahall-i ihrâm!”

Hemen hepimiz uyanıp “Lebbeyk! Allâhümme lebbeyk! Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk! İnnel-hamde ve'n-nimete leke ve'l-mülk! Lâ şerîke lek!” sadâları ayyuka ulaşıyor. İhram giymeyenler ihramlanıp tamamen geminin içi kıyamet gününü andırmaya başladı. Bu gece(yi) tamamen uyanık ve sevinçler içinde geçirip gönül kuşu daha titiz bir durumda avını gözlemeye ve çırpınıp kafesi kırarcasına acele etmeye başlamıştı. Sabaha kadar gemimiz güzel rüzgar sayesinde süratle yürümüş, sanki rüzgarla deniz de bizi sevindirmek için geminin süratle yürütmesine yardım ediyorlardı.

Cidde

Nihayet güneş doğup tahminen beş mil kadar Cidde'ye yaklaşmış bulunuyoruz. Herkeste bir kararsızlık; tez tez güverteye çıkıp etrafı gözetmek(t)e ve sabırsızlıkla ileri bakmakta iken, birisi “Hâ, beyaz birşey göründü!”, “Hâ ben de gördüm! Galiba yelken, yok minare... hayır kuledir” diye arkadaşlar birbirini itelercesine geminin yüksek yerlerine çıkmış, nihayet bir yerli Arap “Cidde, Cidde!” diye bağırmağa başlamıştı. Bundan sonra hepimiz şehrin binalarını görmeye ve sık sık “Lebbeyk!” demeye devam ederek limana yaklaştık. Gemimiz

demir atınca hükümet memurlarına gelip kontrolden sonra yüzlerce kayık etrafımızı sarmış ve bizi götürmek için kendi motor ve kayıklarına almaya çalışıyorlardı.

Herkes bu ince telaş içinde iken geminin en yüksek tabakasına çıkıp Cidde ve bütün Arabistan'ın coğrafi durumunu tedkike çalışmaktayım. Arabistan yarımadası şarkı Hint Denizi ve arkasında Basra Körfezi'ni kavramış bulunup garbı ise Akdeniz'in eteği ve nihayet kanal vasıtasıyla Kızıldeniz'e dökmüş, o Kızıldeniz ki Arabistan'ı karnına çekmiş, Medine limanları, Cidde ve cenuba doğru ilerledikçe Yemen, Aden, Mecma'u'l-Bahreyn'de Hint Denizi'yle birleşmekte olan Kızıldeniz kucağında bulunan Mekke-i Mükerrreme Cidde'nin tam şarkında tahminen otomobil ile üç-dört saatlik mesafededir. Cidde'ye varana kadar yanımda bulunan cihet pusulasından istifade edip kiblemize teveccüh etmiş bulunup artık Mekke şarkta kaldığı için cihet pusulamızın bir hükmü kalmamıştı. Çünkü o daima cenubu gösterir. Namazları gündüğe kılıyorduk.

Mekke-i Mükerrreme'den dört mezhebin mihraplarını gösterir bir fotoğraf.

İşte bu vaziyet üzerinde Arabistan'ın coğrafi şeklini kanaati-me göre tanzim ettikten sonra artık bizim için gelen aslı Vanlı bir motorcu Türk bayrağını görünce hemen koştüğünü söylemiş ve bizi bindirerek Cidde'ye hareket ettirmiş bulunuyor. Şehir de çok uzak imiş. Muhakkak ki bu limanda bir rıhtıma şiddetli ihtiyaç var. Suudîlerin nazar-ı dikkatini ve bütün İslâm hükümetlerin(in) ilgi göstermelerini temenni edelim. Binaenaleyh Türk alametini gösteren ay-yıldızlı al bayrağı gören bütün memleket halkı(nın) bizi birbirine göstererek "Türk, Türk!" diye mesrûriyetlerini ızhar etmekte olduklarını görüyorduk. Hakikaten yirmibeş seneden beri bir duraklamadan sonra tekrar al bayrağımızın hacılar kfilesi arasında dalgalanması ve hatta Arapların hacıları(nın) bile bizim bayrağımızı taşıyan vapurlarla hacca gelmeleri şayan-ı meserrettir.

Havva Anamızın Türbesi

Limana çıktık, şehre girerken pasaportlarımız kontrolden sonra artık delillerin eline girmiş bulunuyoruz. O geceyi misafirhanelerde geçirdik. Ve sabahleyin ilk işimiz Cidde'de bulunan Havva anamızın mezarını ziyaret olmuştu. Zira bütün beşeriyetin nenesidir. Zaten *havrâ* demek nene demektir. Büyük bir kfile deniz kenarındaki mübarek hanımın mezarına kadar gelip görelim derken, maalesef geldiğimize pişman olduk. Suudîler kabri tarumar etmiş; yerinde biraz çör çöpten başka birşey yok. Çok müteessir olduk. Acaba bu cahil adamlar mübarek insanların temeli bulunan kadının mezarını harap etmekten ne istifade etmiş ve bu işte maksatları nedir bilemiyoruz.

Me'yûsen geri döndük ve şehri dolaşırken belediye teşkilatı, ibtidai vaziyettir. Çarşıları pislikle dolu. Pis kokudan geçilmez ve karasineklerin bulut halinde et lâşelerine konup etin görünmeyecek derecede üzerini örtüyor. İhtikar ve pahalılık

ise haddinin fevkindedir. Bu memlekette yaşayan Arapların hayat şekilleri en acıklı bir safhadadır. Üst başları perişan, bedenleri kapkara yanık, ekserisi yalınayak, yeme içmeleri fakirâne ve zayıfça vaziyettedirler.

Allâhu Zülcelâl Hazretleri bütün dünyadaki zengin müslüman kullarını buraya davet ederek hem bunların hallerini görüp verilen nimetlere şükretsiner, hem de bu vadiye yaşayan müslümanlara nafaka temin etmiş bulunuyor. Fakat Suudîler bu nafakayı inhisar altına alıp hacıların fukaraya verecek harçlığı hükümet namına ellerinden alarak fukaranın sefil yaşamalarına sebep olmuşlardır. Suudîler her hacıdan Türk parasıyla dörtyüz liraya yakın bir para toprak bastı namına alıyorlar. Allah'ın evine davet olunup gelenlerden bu vergiyi almaları doğru mudur? Diyecekler ki, ya o ziraatsız memlekette bir devlet ne ile barınır? O halde bu bölgenin iktisadi durumu bir devleti idare etmek vaziyetinden uzaktır. Suudîler krallık sevdasından vazgeçip Mısır'ın bir eyaleti olarak bu mukaddes memleketleri beyne'l-İslâm açık ülke kabul ve her müslüman serbestçe girip vicdanından kopan tasadduklarla fukaraların maişetlerini temin etsinler. Zira Allâhu Zülcelâl Hazretleri bu sığağın en fazla tesirli bulunduğu memleketi ışıkınlarla (gölgelik ağaç dalları) imar edip hac vazifemizi kolaylıkla ifa etmeye, onların büyük yardımını görürken onların da bir senelik çoluk çocuklarının iâşesini temin ettirmek biz hacıların vazifesi olmalıdır. İşte hayat şartları çok elemli bulunan bu münevver zatlar efendimiz makamında gözetilmelidir. Zira Server-i Kâinat Efendimiz "Bir kavmin efendileri onların hizmet edenleridir" buyuruyor. Yine bu zatların çift çubuk, bağ bahçeleri bulunmadığı için hac zamanı harmanları sayılıp ihtikar ve pahalılığın onlara günah olmamasını rabbimden temenni ederim. Ve kendi nefsimden aldıkları bütün paraları helal ediyorum.